

PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2015

Redactie:
Arjan de Haan en
Bert van der Lingen

JAARBOEK 2015

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen

Jaarboek 2015

Redactie: Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)

Lay-out: Arjan de Haan, DDG 's-Graveland

Druk: DPN Weurt.

Voorzijde omslag: Pijp gemaakt naar aanleiding van het zilveren huwelijksfeest van Franz Jozef en Elisabeth Amalie Eugenie (Sissi). Ongemerkt, Partsch, ca. 1879. (Foto Arjan de Haan)

Achterzijde omslag: Piet Hein pijp, 1828. Gouda, Leendert of Joost Welter, 1828. (Coll. Museum Gouda, foto Bert van der Lingen)

ISBN: 978-90-801138-6-2

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Patriotten en prinsgezinden Rob Roedema en Peter Bitter	9
Aanvulling op ‘Een groep zeldzame eerste-generatiepijpen uit Amsterdams afval, 1590-1625’ Bert van der Lingen	19
Een tabakspijp ter herdenking van de verovering van de zilvervloot door Piet Hein, 1628-1828 Bert van der Lingen	33
Leidens Ontzet op pijpen Ruud Stam	37
Herinneringspijpen naar aanleiding van de Vrede van Aken in 1748 Ron de Haan	47
Afval van een Schoonhovense pijpenbakker Jan van Oostveen	51
De firma G. Rompelman & Compagnie, fabrikant in grof aardewerk en pijpen te Kampen Bert van der Lingen	59
Een ijzeren persvorm uit Gennep en de pijpenmaker Peter Dorn (1849-1871) Jos Engelen	71
Glaspanelen van P. van der Want Gzn (Ivora) in Gouda Barbara Walraven	75
De merken ruiters te paard en vijf schijven in een Delftse tuin en de relatie tussen pijpenmakers te Gouda Bert van der Lingen	79
Een groep bijzondere pijpmodellen van Johann Partsch II, Theresienfeld, Oostenrijk Arjan de Haan	85
Misbruik van de naamsbekendheid van Gambier Arthur van Esveld	93
Geboetseerde en met de hand nabewerkte kleipijpen uit Noord-Frankrijk (Bretagne, Normandië en Nord-Pas-de-Calais) Ron de Haan	101
Iets over de sociale geschiedenis van de Belgische kleipijpenindustrie Ruud Stam	127
De sociale strijd op Belgische pijpen Ruud Stam	139
De Amsterdamse pijpenhandelaar Dirk Entvogel, zijn opvolger Jacob van der Werf en het handelsmerk Wapen van Gouda Bert van der Lingen	147
Advertenties met pijpen en tabak in Zürichse weekbladen, 1730-1806 Bert van der Lingen	165
Engelse summaries	185

Voorwoord

Het Jaarboek 2015 is het derde Jaarboek van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'. Opnieuw ligt er een fraai jaarboek, met gevarieerde artikelen over de geschiedenis van de tabakspijp, voor u. Het is mooi om te zien dat een keur aan auteurs zulke interessante en van fraaie afbeeldingen voorziene artikelen heeft aangeleverd.

Allereerst ruime aandacht voor de Nederlandse kleipijp. Rob Roedema en Peter Bitter behandelen opgegraven kleipijpen en aardewerk van opgravingen in **Alkmaar**, die verwijzen naar de **politieke voorkeur** in Alkmaar in de achttiende eeuw. In het Jaarboek 2014 beschreef Bert van der Lingen een bijzondere groep **eerste-generatiepijpen** uit de periode 1590-1625. Kort na publicatie bleken er nog veel meer vondsten te zijn die in een uitgebreide aanvulling zijn opgenomen. Van dezelfde auteur komen ook bijdragen over een pijp die de verovering van de **zilvervloot door Piet Hein** herdenkt en pijpen uit een **beerput in Delft** die familierelaties tussen de eigenaren van de gevonden merken aantoonde. Ruud Stam maakt een inventarisatie van pijpen die **Leidens Ontzet** in 1574 herdenken en Ron de Haan toont een drietal bijzondere modellen ter gelegenheid van de **Vrede van Aken** in 1748. Jan van Oostveen beschrijft pijpen en afval van een **pijpenbakker in Schoonhoven** en geeft nieuwe inzichten over de nijverheid in deze stad en Bert van der Lingen doet verslag van zijn onderzoek naar de firma **G. Rompelman & Compagnie** in Kampen, die kleipijpen voor de export naar Suriname maakte. Jos Engelen beschrijft een **ijzeren persvorm** die in een tuin in Gennep is gevonden en Barbara Walraven twee **glaspanelen** van de firma P. van der Want Gzn (Ivora) uit Gouda.

De buitenlandse kleipijpen zijn vertegenwoordigd in verschillende artikelen. Arjan de Haan laat in zijn bijdrage fraaie modellen uit de fabriek van **Partsch in Oostenrijk** zien. Arthur van Esveld gaat in op **misbruik van de naam Gambier** in Frankrijk en Ron de Haan toont de kenmerken van de grootste collectie **geboetseerde en met de hand nabewerkte kleipijpen** uit Noord-Frankrijk. Ruud Stam beschrijft de **sociale geschiedenis van de Belgische kleipijpennijverheid** en pijpen die de **sociale strijd in België** verbeelden.

Over de handel en export van kleipijpen heeft Bert van der Lingen een bijdrage over de 18e eeuwse **pijpenhandelaar Dirk Entvogel** uit Amsterdam en zijn opvolger Jacob van der Werf en verder een artikel over tabakspijpen en tabak in **advertenties in Zürichse weekbladen**, waarin onder meer duidelijk wordt welke pijpen in de 18e eeuw naar Zwitserland werden geëxporteerd.

Wij wensen u veel lees- en bladerplezier in het Jaarboek 2015 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Arjan de Haan en Bert van der Lingen

Glaspanelen van de firma P. van der Want Gzn (Ivora) in Gouda

Barbara Walraven

Een paar jaar geleden werden twee unieke glaspanelen met de opschriften 'Plateelpijpen' en 'Ivoorpijpen' aangeboden. De panelen kwamen oorspronkelijk uit de pijpenfabriek en plateelbakkerij van de Firma P. van der Want Gzn. in Gouda en waren bijna vijftig jaar geleden bij een opkoper terecht gekomen. In een tijd waarin dergelijke voorwerpen veelal in de vuilcontainer eindigden zijn deze ramen via omwegen uiteindelijk bij een verzamelaar terecht gekomen.

De glaspanelen

Het dikke melkglas is geëtst en heeft hoekdecoraties en de opschriften: 'Plateelpijpen' en 'Ivoorpijpen' (Afb. 1a-b) Bij het etsen van glas wordt het oppervlak met een zuur behandeld waarbij een chemische reactie optreedt en het glas gedeeltelijk oplost. De geëtste teksten zijn met goudverf ingekleurd. Beide glazen zitten in de originele houten omlijsting. Er is weinig slijtage waarneembaar waardoor het vermoeden bestaat dat ze niet langdurig in gebruik zijn geweest.

Bij de plateel- en pijpenfabrieken was het niet ongebruikelijk om een eigen toonzaal te hebben met de producten die in de fabriek werden vervaardigd. Waarschijnlijk zijn de panelen indertijd gebruikt in de toonzaal van Ivora, waar de gelijknamige pijpen werden geëtaled. Ook het bij Ivora vervaardigde plateel was hier te zien. Mogelijk maakten de panelen onderdeel uit van een groter geheel.

Afb. 2. Firma P. van der Want Gzn, Kuiperstraat, Gouda.

Ivoorpijpen

In verband met de achteruitgang van de pijpennijverheid besloot de Firma P. van der Want Gzn in 1912 de afdeling geëmailleerde pijpen uit te breiden en naast een nieuwe wijze van fabricage, 'het nieuwe fabricaat is de nu reeds algemeen bekende doorrooker, ivoorpijp genaamd' een geheel nieuwe fabriek in te richten.¹ Dit waren doorrooker gietpijpen met een gummi (caoutchouc) mondstuk. De eerste partij werd op 7 januari 1913 verzonden en nog dezelfde nacht werd de nieuwe afdeling door brand verwoest. Een vroege advertentie met ivoorpijpen werd op 9 november 1913 in de Tilburgsche Courant gepubliceerd. (afb. 3)

Hoewel er na het uitbreken van de Eerste wereldoorlog in 1914 minder vraag naar gekaste pijpen was, kenmerkte de productie van ivoor- en plateelpijpen zich juist door meer omzet. Dit gold ook voor 1915 en in de eerste helft van 1916 was het eveneens zeer druk met de

Afb. 1a-b. Geëtste (toonzaal)ramen, 1912-1915.

Afb. 3. Advertentie Tilburgsche Courant, 09-11-1913.

productie van ivoor- en plateelpijpen.² Deze opmerking is interessant omdat hiermee onderscheid werd gemaakt tussen beschilderde pijpen en 'ivoorwitte' pijpen zonder beschildering. Mogelijk konden ivoorpijpen wel voorzien zijn van lichtbeelden.

Met de ivoorpijp kon worden geconcurrereerd met de doorrooker gietpijp zoals die al eerder in Gouda door Hollandia (Van der Want & Barras) gemaakt werd. Misschien was het zelfs een verbeterde versie van deze pijpen en was er mogelijk een nieuw kleirecept of een ander bakproces waardoor de pijpen minder snel scheurtjes vertoonden. Dat was nogal eens een probleem met doorrookers. In een ingezonden brief in het Leidsch dagblad van 12 april 1912 zocht iemand een middel om het springen van doorrookers te voorkomen. Pijpenhandelaar Johs. Dekker van de Pijpenbazar in Leiden gaf als reactie dat dit hoofdzakelijk geschiedde met 'het oude fabrikaat doorrookers –namen noemen acht ik niet noodzakelijk-, doch sinds korten tijd is er een nieuw fabrikaat in den handel gebracht, dat zeer weinig aan dat euvel lijdt.' Dekker was zo zeker van zijn zaak dat hij voor elke doorrooker, die barstjes vertoonde, een nieuwe gaf.³ Het is niet ondenkbaar dat hij hier de nieuwe ivoorpijpen van Ivora mee bedoelde.

Ook de Firma P. van der Want Gzn in de Kuiperstraat adverteerde hier in de Ivora prijscourant van 24 juli 1916 mee: 'Ivoorpijpen worden door ons alleen geruild, indien de pyp of pypen een zichtbaar gebrek vertoonen of gebersten zyn. Gebruikte pypen worden niet geruild, want de ondervinding leert ons, dat onze Ivoorpypen slechts by hooge uitzondering bersten en dat de oorzaak gewoonlyk is te zoeken in vallen of stooten. In de kop is gewoonlyk een scheurtje of naad te zien, 't welk geen gebrek, doch een vereischte is. Teneinde te voorkomen, dat by het rooken het vuur niet in den steel kan komen, wordt er onder in elke kop een afzonderlyk stukje klei geperst, vandaar die naad, welke naar ons bleek, dikwyls ten onrechte voor een gebrek wordt aangezien. Ledige kistjes, gebruikt voor de verpakking van onze Ivoorpypen worden niet teruggenomen.'⁴ De prijscourant bevindt zich in het Goedewaagen archief. Kennelijk werden de activiteiten van de concurrent op de voet gevolgd.

Hoewel hiervoor specifiek ivoor- en plateelpijpen werden genoemd werden in de Ivora prijscourant geen ivoorpijpen als zodanig aangeboden. Werden alle gietpijpen/doorrookers van Ivora als wellicht als ivoorpijp bestempeld? Er is een wandbord bekend uit circa 1914, dat waarschijnlijk voor tabakswinkeliers werd vervaardigd om reclame te maken voor de ivoorpijp. (afb. 5) De hierop afgebeelde ivoorpijpen zijn uitbundig beschilderd. De benaming ivoorpijp lijkt slechts kort in gebruik te zijn geweest. Er zijn drie plateelpijpen van Ivora bekend die op het metalen busje gemerkt zijn met IVOOR.⁵ Alle drie zijn ze beschilderd met een soldaat en de tekst 'mobilisatie 1914'. (afb. 4) Opmerkelijk is dat een pijp met 'Nederland Neutraal' uit 1914/1915 op het busje Ivora heeft staan. Dit bevestigt het korte gebruik van de benaming 'Ivoor'.

Het einde

Rond de jaren zeventig van de twintigste eeuw is het pand van de firma Van der Want leeggehaald. Een

Afb. 4. Gietpijp 'Mobilisatie 1914'. IVOOR in ovaal op busje. Gouda, P. van der Want Gzn (Ivora). 1914. (Coll. Ruud Stam, foto Bert van der Lingen)

deel kwam bij verzamelaars, terwijl andere stukken in de container verdwenen of door opkopers werden weggehaald. Wanneer de glaspanelen uit de fabriek zijn verwijderd is niet bekend. Ook een tegeltableau van twaalf tegels van het Goudse Stadhuis, dat ooit op het kantoor moet hebben gehangen, is door een opkoper meegenomen en uiteindelijk bij een particulier terecht gekomen. Door een gelukkig toeval zijn de glaspanelen altijd bewaard.

Noten:

- 1 Anoniem 1913.
- 2 Duuren, 1996, p.787-788.
- 3 Leidsch dagblad 12-04-1912 en 20-04-1912.
- 4 SAHM 309, inv.nr. 735.
- 5 De hier afgebeelde mobilisatiepijp 1914 (coll. Ruud Stam) en twee exemplaren in het Amsterdam Pipe Museum (coll. nrs. Pk 21.587 en Pk 16.915)

Literatuur:

- Anoniem, 1914. "n Oud bedrijf ten ondergang gedoemd? 't Nieuwste snufje op 't gebied der pijpenfabricage'. *Geïllustreerd Christelijk Vijfcentblad* 12 (26).
- Walraven, B., 2015. 'Plateelbakkerij Ivora. Firma P. van der Want Gzn.te Gouda (1914-1965)'. *Vormen uit Vuur. Mededelingenblad Nederlandse vereniging van vrienden van ceramiek en glas* 227(1), p.7-109.
- Duuren, L. van, 1996. 'De nadagen van de Goudse pijpennijverheid (1905-1930). *PKN* 18(72), p.785-792.
- Kompier, F.F., 1980. 'Het pijpmakersgeslacht Van der Want (1). *PKN* 3(9), p.2-11.
- Tijmstra, F., 1999. 'Ivora-werken, Fa. P. van der Want GZ'. *PKN* 21(84), p.1086-1095.

Afb. 5. Reclamewandbord ivoorpijpen, P. van der Want Gzn, circa 1914. (Collectie en foto Museum Gouda)

Zie: "Glaspanelen van P. van der Want Gzn (Ivora) in Gouda", pagina 55.

Glaspanelen van de firma P. van der Want Gzn (Ivora) in Gouda /

Glass panels of P. van der Want Gzn (Ivora) in Gouda

Barbara Walraven

A few years ago, two unique glass panels with the inscriptions 'Plateelpijpen' (earthenware pipes) and 'Ivoorpijpen' (ivory pipes) were acquired by a collector. Both windows have their original wooden frame. They might have been part of a larger whole. The panels were originally used by the Gouda pipe and pottery factory P. van der Want Gzn, who most likely used them in their showroom of ivory products. The glass panels date from around 1912-1914. In 1912 the company produced their first 'ivoorpijpen', but this name was in use only for a short period of time.

